

КАРЛАГ ХАЛЫҚ ҚАСИРЕТІ

Temirgali ARSHABEKOV*

Dariya IBRAYEVA**

Аңдатпа

Мақалада Кеңес Одағының саяси қуғын-сүргін кезеңіндегі еңбекпен түзету лагерлерінің тарихы мен құрылымы, олардың ішіндегі Карлагтың рөлі тереңірек зерттеледі. Бұл зерттеу, ең алдымен, Карлагтың пайда болуы мен оның қалыптасу кезеңдеріне арналады, сондай-ақ оның құрамындағы арнайы лагерлердің — Степлаг, Спасск, Алжир және Қарағанды балалар лагерінің тарихы қарастырылады. Әрбір лагерьдің құрылу тарихы, олардың ұйымдастырушылық ерекшеліктері мен қызметі егжей-тегжейлі баяндалады.

Карлаг, оның ішінде Степлаг және Спасск әскери тұтқындар лагері, кеңестік жүйенің маңызды элементтері болды. Степлагтың құрылуы және Спасск лагерінің әскери тұтқындарды ұстап, оларды еңбекке жұмылдырудағы функциялары, олардың саяси және экономикалық мәні зерттеледі. Спасск лагеріндегі тұтқындардың еңбекке тартылуы, олардың басқа лагерьлерге жіберілуі, сондай-ақ әскери тұтқындарға қатысты қолданылған әкімшілік шаралар мен қатаң басқару әдістері көрсетіледі.

Алжир лагері, өз кезегінде, ұлттық құрамына қарай ұйымдастырылып, қазақ халқының этникалық қуғын-сүргінінің бір бөлігі ретінде тарихқа енді. Бұл лагерьдің құрылу себептері мен оның жұмыс істеу принциптері, сондай-ақ ондағылардың еңбекке тартылуы мен лагерьдегі тәртіп қарастырылады. Алжир лагері кеңес үкіметінің саяси қысым көрсету әдісі ретінде пайдаланылды.

Қарағанды еңбекпен түзету лагері туралы айта келе, мұнда орналасқан балалар лагері де зерттеледі. Бұл лагерьдің жұмыс істеу жағдайлары мен оның құрамында болған балалардың жағдайы тарихи тұрғыдан талданады. Мақалада лагерьлердің әлеуметтік-саяси құрылымы мен олардың Кеңес Одағының репрессиялық жүйесінің бөлігі ретіндегі қызметі нақты деректермен негізделіп, барлық аталған лагерьлердің тарихтағы орны анықталады.

Кілт сөз: Карлаг, Степлаг, Спасск, Алжир, репрессия, еңбекпен түзету лагерьлері, Кеңес Одағы, әскери тұтқындар, этникалық қуғын-сүргін, депортация, лагерьдегі балалар, еңбек лагерьлері, лагерлік жүйе.

* Head of the Karaganda Regional Archive for Scientific and Technical Documentation, Karaganda/Kazakhstan, temir_amir@mail.ru.

** Archivist of the Karaganda Regional Archive for Scientific and Technical Documentation, Karaganda/Kazakhstan, dariya060891@gmail.com.

КАРЛАГ – ТРАГЕДИЯ НАРОДА

Аннотация

Статья посвящена историческому исследованию системы трудовых исправительно-трудовых лагерей в Советском Союзе, с особым вниманием к Карлагу, Степлагу, Спасск, Алжиру и детскому трудовому лагерю в Караганде. Рассматриваются основные этапы формирования и развития Карлага, а также другие специализированные лагеря, являющиеся частью этой репрессивной системы.

Карлаг, как центральный элемент системы, в своей структуре включал такие лагеря, как Степлаг и Спасск, использовавшиеся для содержания военнопленных. В статье подробно изучаются причины их создания, организационные особенности и их роль в советской экономике. Степлаг, являвшийся лагерем для военнопленных, и Спасск, в котором трудились военные, становились ключевыми звеньями в процессе принудительного труда, используемого для нужд советской индустриализации и сельского хозяйства. Рассматривается также, как эти лагеря функционировали в условиях жесткого политического контроля и контроля за работой заключенных.

Рассматриваются причины создания лагерей, его специфика и роль в процессе этнической чистки. Лагерь стал одним из символов национальных репрессий и использовался как инструмент для осуществления политической стратегии советского правительства в отношении депортированных народов.

Особое внимание уделяется детскому трудовому лагерю в Караганде, функционировавшему в рамках Карлага. История этого лагеря, условия содержания детей и их трудовая эксплуатация в Советском Союзе рассматриваются как часть более широкой репрессивной системы. В статье также рассматривается взаимосвязь всех этих лагерей, их роль в общей структуре советской репрессивной машины и их влияние на политическую и социальную атмосферу того времени.

Ключевые слова: *Карлаг, Степлаг, Спасск, Алжир, репрессии, трудовые лагеря, Советский Союз, военнопленные, этнические репрессии, депортация, дети в лагерях, трудовой лагерь, лагерная система.*

KARLAG: HALKIN FELAKETI

Özet

Bu makale, Sovyetler Birliği'ndeki işkence ve zorla çalıştırma kamplarının tarihi gelişimini, özellikle KarLag, Steplag, Spassk, Alzhir ve Karaganda'daki çocuk işçi kampını ele almaktadır.

KarLag'ın kuruluşu, yapısı ve bu sistemdeki diğer özel kampların tarihsel bağlamı ayrıntılı olarak incelenmektedir.

Öncelikle, KarLag'ın kuruluşu, işleyişi ve bu sistemin Sovyet totalitarizminin bir aracı olarak nasıl yapılandığı ele alınmaktadır. KarLag'ın bünyesindeki Steplag ve Spassk gibi askeri esir kampı birimleri, özellikle savaş esirlerinin zorla çalıştırılması ve kamplardaki çalışma şartları üzerinde durulmaktadır. Spassk kampı, savaş esirlerinin kullanıldığı bir zorla çalıştırma merkezi olarak önemli bir rol oynamış, bu kampta uygulanan yönetim şekilleri ve esirlerin çalışma koşulları detaylandırılmaktadır.

Alzhir kampı, özellikle etnik temizlik politikalarının bir parçası olarak önemli bir yer tutmaktadır. Bu kampın kuruluşu, içerideki nüfusun etnik kökenine göre düzenlenmesi ve Sovyet hükümetinin bu kampı etnik gruplara uyguladığı baskı ve zorla çalıştırma aracı olarak kullanması ele alınmaktadır. Alzhir, özellikle Kazaklar ve diğer Türk halkları için bir tür kitlesel baskı merkezi olmuş ve bu kamp Sovyetler Birliği'nin etnik baskı stratejisinin sembolü haline gelmiştir.

Karaganda'daki çocuk işçi kampı, KarLag sisteminin bir parçası olarak da incelenmiştir. Çocukların bu kamplarda çalıştırılması, zor koşullar altında yaşadıkları sıkıntılar ve çocuk işçi kampının tarihsel bağlamı üzerinden sosyal yapıyı nasıl etkilediği ele alınmaktadır. Bu kamplardaki çocukların durumları, fiziksel çalışma koşulları ve bu sistemin çocukların yaşamları üzerindeki etkileri incelenmektedir.

Makale, KarLag, Steplag, Spassk, Alzhir gibi kampların, Sovyetler Birliği'nin baskıcı yönetim sisteminin birer parçası olarak nasıl işlediğini, bu kampların Sovyet toplumuna ve halklarına nasıl etkilerde bulunduğunu ele almaktadır. Tüm bu kampların sosyal, politik ve ekonomik etkileri, dönemin genel baskı yapısının bir parçası olarak tartışılmaktadır.

Anahtar Kelime: *KarLag, Steplag, Spassk, Alzhir, baskılar, işçi kampları, Sovyetler Birliği, savaş esirleri, etnik baskılar, deportasyon, çocuklar kamplarda, işçi kampı, Gulag.*

KARLAG: THE NATIONAL TRAGEDY

Abstract

This article is dedicated to the historical analysis of the labor correctional camp system in the Soviet Union, with a specific focus on KarLag, Steplag, Spassk, Alzhir, and the children's labor camp in Karaganda. It explores the formation and development of KarLag, as well as the other specialized camps that were integral to the broader repressive system.

KarLag, as the central camp in the system, included sub-camps such as Steplag and Spassk, which were used for the internment of prisoners of war. The article delves into the reasons for their creation, their organizational characteristics, and their role in the Soviet economy. Steplag, Spassk, which utilized military personnel for forced labor, were key components of the forced labor system

used for the purposes of Soviet industrialization and agriculture. The functioning of these camps under tight political control and their role in the Soviet state's use of forced labor are analyzed in detail.

Alzhir, a specialized camp for repressed ethnic groups, including Kazakhs, is also a key element of this study. The article examines the reasons for the creation of Alzhir, its specific functions, and its role in the broader process of ethnic cleansing. This camp became a symbol of the national repressions and was used as a tool to implement the Soviet government's political strategy regarding the deportation of entire ethnic groups.

The study also focuses on the children's labor camp in Karaganda, which was part of the KarLag system. The history of this camp, the conditions under which children were held, and their exploitation for labor are examined within the broader context of the Soviet repressive system.

Additionally, the article discusses the interrelationship of all these camps, their role within the larger structure of the Soviet repressive apparatus, and their impact on the political and social climate of the time.

Keywords: *KarLag, Steplag, Spassk, Alzhir, repression, labor camps, Soviet Union, POW camps, ethnic repression, deportation, children in camps, labor camp system, Gulag.*

КІРІСПЕ

Карлаг (Қарағанды еңбекпен түзету лагерінің жүйесі) — Кеңес Одағының ең ірі және ең қатал еңбекпен түзету лагерьлерінің бірі болып табылады. 1930-1959 жылдар аралығында жұмыс істеген бұл лагерь жүйесі кеңестік тоталитарлық режимнің қатаң жазалау және бақылау құралдарының бірі болды. Карлаг өзінің құрылымы мен қызметі тұрғысынан тек қана жазаланушыларды ұстап тұратын орын емес, сонымен бірге Кеңес Одағының индустриализациясына, ауыл шаруашылығы реформаларына және өзге де экономикалық жобаларға жұмыс күшін мәжбүрлі түрде тартудың негізгі орталығы болды.

Карлагтың тарихы мен оның жұмыс істеген жылдарындағы саяси қуғын-сүргіндер Қазақстанның тарихында ерекше орын алады. Бұл лагерь тек физикалық қана емес, сонымен қатар психологиялық тұрғыдан да тұтқындарды мұқатып, қоғамды қорқыту мақсатында құрылған. Құрылымында мыңдаған адамның өмірі қиылып, қазақ халқының көп бөлігі репрессияға ұшырады, көптеген этникалық топтар тұтқындалып, күштеп жер аударылды. Бұған қоса,

Карлагтағы балалар лагері мен әскери тұтқындар лагері де бұл жүйенің ауыр зардаптарын көрсетті.

Мақалада Карлагтың құрылуы, оның жұмыс істеу қағидалары, әлеуметтік және саяси рөлі қарастырылып, оның кеңестік репрессиялық саясаттың бөлігі ретіндегі қызметі мен ықпалы зерттеледі. Сонымен қатар, Степлаг, Спасск және Алжир сияқты лагерьлердің тарихы мен олардың Қазақстанға тигізген әсерлері де талданады.

1. ЗЕРТТЕУДЕ ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДІС

Кеңестік заманды зерттеу тарихшылардың алдына қуғын-сүргін мен зардаптар жүйелерін ұйымдастырумен және қызмет етуімен байланысты бірқатар мәселелерді қояды. Лагер жүйесі мәселесі ғылыми қайта тұрғыда қарауда да өзекті. Бұл мәселе жастар бойында азаматтық пен патриотизмді тәрбиелеу қажеттілігінен туындап отыр. Отан тарихын әділ зерттеу Қазақстан Республикасының қоғамдық бірлігін, қалыптастырудың, оның егемендігін нығайтудың кепілдігі ретінде қызмет ететін, азаматтық бейбітшілік пен ұлттық келісімді сақтауға, өскелең ұрпақты достық пен бауырластық рухында патриоттық тәрбиелеуге, демократиялық, құқықтық қоғам құру үшін Қазақстан халықтарының шоғырлануына себептесетін болады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі бірінші кезекте оның зерттелу деңгейімен анықталады. Жалпы, зерттеліп отырған мәселе бойынша тарихнамалық мәселені қарастыра отырып, зерттеудің үш негізгі – кеңестік, шетелдік және қазіргі қазақстандық топтамаларын ерекшелеуге болады.

«Қазақстантану» белгісімен зерттеулердің үлкен бөлігі жүзеге асырылған. Тоталитарлық жүйенің әр түрлі аспектілерін зерттеуге Қазақстанда М.К. Қозыбаев [Қозыбаев, 1990: 9-27], Ж.Б. Абылхожин [Абылхожин, 1997: 358], Т. Көлбаев [Көлбаев, 1991: 274] еңбектері елеулі үлес қосты. Тікелей Қарлаг тарихына арналған жұмыстар пайда бола бастайды. Мысалы, В. Диктің «Қарлаг. Тарих және тағдырлар» мақаласында Қазақстан аумағында еңбекпен түзеу лагерлерінің пайда болу себептері талданады.

Өлкетанушы Ю. Поповтың [www...], журналистер А. Тасымбековтің [Тасымбеков, 1997: www...], Б. Ысқақовтың [1990:21-25], Г. Ермекбаевтың [Ермекбаев, 1989, www...], және Е.В. Кузнецованың [1988, www...] еңбектері тарихшылар мен қоғамтанушылардың Қарлаг мәселесіне деген - қызығушылығын оятты, жаңа зерттеулердің дамуын ынталандыра түсті. Сонымен қатар аталмыш еңбектер ғылыми емес, көркем-публицистикалық әдебиетке жатады.

Қуғын-сүргінге ұшыраған халықтың өте үлкен ағыны бағытталып отырған Қарағанды еңбекпен түзеу лагерінің құрылу және қызмет ету тарихы Д.А. Шаймұханов пен С.Д. Шаймұханованың «Карлаг» кітабында көрініс тапты [Шаймұханов, 1997: 175]. Онда алғаш рет бұрын жабық болған мұрағат деректерін зерттеу негізінде тұтқындарды ұстау жағдайлары, олардың саны, тұтқындардың Орталық Қазақстанның ауыл шаруашылығы мен өнеркәсібін дамытуға қатысу мәселелері көрсетілген.

Тарих ғылымдарының докторы, профессор Ж.Б. Әбілхожиннің «XX ғасырдағы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық тарихының очерктері» кітабының он екінші тарауы сталиндік дәуірдегі Қазақстанның лагерлік экономикасы мен оның елдің дамуындағы рөліне арналған [Абылхожин, 1997: 358].

Қарлаг тарихын зерттеуге қызығушылық диссертациялық деңгейдегі жұмыстардың пайда болуынан да өз көрінісін тапты. Мысалы, Ғ.Ә. Жұмасұлтанованың «Тоталитарлық жүйе жағдайындағы Қазақстандағы саяси қуғын-сүргіндер (1920-шы-1950-ші жылдардың басы)» еңбегінде жеке бір тарау Қарлагтың Ақмола бөлімшесіне арналған, оның мазмұны көп дәрежеде бұрынғы тұтқындардың ауызша куәліктеріне негізделген [Жумасұлтанова, 1999: 32].

Отан сатқындар әйелдерінің Ақмола лагерінің құрылу және қызмет ету тарихы (XX ғасырдың 30-40-жж.) А. Р. Кукушкинаның диссертациялық зерттеуінің пәніне айналды [Кукушкина, 2001: 28]. Жұмыс Қазақстан

Республикасы мен Ресей Федерациясының мұрағаттарын зерттеу негізінде жазылған.

XX ғасырдың 30–50-жылдарының ортасы кезеңіндегі кеңестік тоталитарлық жүйе адамдарға қылмыстық сынақ жүргізуде үлкен тәжірибе жинақтады: өлім жазасы, абақтыға қамау, мәжбүрлеп ұжымдастыру, жасанды ашаршылықты ұйымдастыру, айдау, тұтастай халықтарды жер аудару, еңбекпен түзеу лагерлерін ұйымдастыру және т.б. Соның айғақ көрінісі Карлаг болып табылды. Осы бағытта кандидаттық диссертация С.Елеуханова «Карлаг: әскери күзет жүйесі» жалпы Карлагтың әскери жүйесіне арналды. Ғалым бірнеше жылдық зерттеулерінде архив құжаттары мен Ресей ғалымдарының да еңбектерін сараптау жүргізді [Елеуханова, 2009: 30].

Соңғы жиырма жыл көлемінде Қарағанды облысы аймағында Карлаг тарихы бойынша кешенді зерттеулерді профессор Н.О. Дулатбеков бастамасымен Болашақ академиясы бірнеше томдық еңбектерді бірнеше мемлекеттік архив құжаттарын жинақтап он томдық еңбек жарыққа шықты. Соңғы жылдары Академик Е.А. Бөкетов университеті тарих факультеті бастамасымен тарихшы ғалымдар мен жас зерттеушілер жинағын баспадан конференция жинағы ретінде баспадан шығару дәстүрге айналған.

Бұл зерттеуде тарихи-салыстырмалы және деректану әдістері негізгі зерттеу әдістері ретінде қолданылды. Зерттеу барысында Карлаг жүйесінің тарихын, оның құрылымын және қызметін тереңірек түсіну мақсатында Кеңес кезеңінің ресми құжаттары мен архив материалдары талданды. Сонымен қатар, зерттеу барысында сол кезеңдегі тұтқындардың куәліктері, олардың жазған хаттары мен естеліктері, сондай-ақ кезеңге қатысты зерттеу жұмыстарының нәтижелері пайдаланылды.

Тарихи-салыстырмалы әдіс арқылы Карлагтың жұмыс істеу ерекшеліктері мен оның басқа лагерьлермен (Степлаг, Спасск, Алжир) ұқсастықтары мен айырмашылықтары салыстырылып қаралды. Бұл әдіс лагерьлердің әрқайсысының қызметін, құрылымын және саяси мәнін тереңірек зерттеуге мүмкіндік берді.

Деректану әдісі арқылы дереккөздер мен құжаттар сарапталды. Кеңес Одағының архивтері мен мемлекеттік мекемелерінен алынған құжаттар, сондай-ақ сол кезеңнің куәгерлерінің әңгімелері мен естеліктері зерттеудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл әдіс дереккөздердің шынайылығы мен дәлдігін тексеруге мүмкіндік беріп, Карлаг жүйесінің нақты тарихы мен оның қоғамға әсерін толыққанды ашуға жағдай жасады.

Зерттеуде қолданылған талдау және интерпретация әдістері тұтқындардың өмір сүру жағдайларын, еңбекке тартылу механизмдерін және кеңестік репрессиялық жүйенің әлеуметтік-саяси құрылымын терең түсінуге бағытталды. Осылайша, зерттеу кеңес қоғамының репрессиялық жүйесінің ішкі жұмысын, оның әлеуметтік-экономикалық салдарын ғылыми тұрғыдан ашып көрсетуге бағытталған.

2. ТАРИХИ ШОЛУ

Қарағанды еңбекпен түзету лагері 1930 жылы ұйымдастырылған. 1930 жылдың мамыр айында КСРО ХКК «Қазақ еңбекпен түзету лагерлерін ұйымдастыру туралы» Қаулысы қабылданды. Құжатта: «саяси-шаруашылық және аграрлық-мәдени, Қазақстандағы ОГПУ-дың ерекше мақсаттағы лагерлері Қарқаралы округіндегі мәжбүр ету арқылы жұмыс істету лагерлері жанындағы үлкен аралас құрылатын кеңшарларды ескере отырып, Халық комиссарлар кеңесі қаулы етеді:

1. Жер Халық Комиссариатының қорытындысына және ОГПУ-дің ерекше мақсаттағы Қазақстандағы лагерьлер басқарамасының Қоянды жәрмеңкесі аумағы мен құрылыстарынан басқа 110.000 гектар алаңды мерзімсіз тегін пайдалануға деген өтініші қанағаттандырылсын.

2. Қазақ КСРО Жер Халық Комиссариатына аталмыш лагерьлерге бөлінетін жерді дереу бөліп, жұмыс жүргізетін техникалық қызметкерлерді іріктеу тапсырылсын. Бүкіл жұмыстар Қазақстандағы ОГПУ ерекше мақсаттағы лагерьлер басқармасы күші мен қаражаты арқылы жүзеге асырылсын» деп айтылады.

Қаулыға сәйкес 1930 жылғы 13 мамырда Қазақ КСР Халық Комиссарлар Кеңесі Қарқаралы округінің Бесоба мен Қоянды жәрмеңкесі арасындағы 110.000 гектар жерді бүкіл құрылыстарымен ОГПУ ерекше мақсаттағы лагерьлерінің қарамағына беру туралы шешім қабылдайды. Алайда, бір жылдан кейін, яғни 1931 жылғы 19 желтоқсанда басқаша шешім қабылданады онда: «Қазақ еңбекпен түзеу лагерьінің» бірінші бөлімшесі – «Гигант» кеңшары осы күннен бастап қысқартылған түрде «КарлагОГПУ» деп аталатын, ГУЛАГ-қа тікелей бағынатын Қарағандының жеке еңбекпен түзеу лагерьі болып қайта құрылатыны, лагерь басқарамсы Долинка ауылында орналасатыны» айтылған.

Сонымен, Қарағанды еңбекпен түзеу лагерьі 1931 жылы 19 желтоқсанда құрылды, лагерьдің орталығы Қарағанды қаласынан 45 шақырым жердегі Долинка ауылы болды, оған 120 000 гектар егістікке жарамды жер, 41 мың гектар шабындық жер бөлініп берілді. Карлаг аумағы солтүстіктен оңтүстікке дейінгі 300 шақырым, шығыстан батысқа дейінгі 200 шақырым жерді алып жатты. Оған қоса осы аумақтан сыртқары лагерьден 350 шақырым жерде Ақмола және 650 шақырым жерде Балқаш бөлімшелері құрылды. Карлагты құрудағы басты мақсаттардың бірі – сол кезде қарқынды дами бастаған Орталық Қазақстандағы Қарағанды көмір бассейніне, Жезқазған және Балқаш мыс қорыту комбинаттарына аса ірі азық-түлік базасын жасау болды. Оған осы өнеркәсіп салаларын құрып, дамытуға жұмыс күші де қажет болатын.

Карлаг далада, Орталық Қазақстанның елсіз мекендерінде құрылды деген сөз дұрыс емес. Лагерьге бөлініп берілген ұланғайыр аймақта қазақтардың, орыстардың, немістер мен украиндардың елде мекендері болатын. Тарихтан белгілі, қазақтар бұл жерді ғасырлар бойы мекендеген, ал немістер, орыстар мен украиндар бұл жерге 1906-1910 жылдары қоныс аударған. Ақмола губерниясының 1909 жылғы 10 желтоқсандағы қаулысы бойынша Долинка ауылы дербес поселке атағына ие болған. 1911 жылы мұнда 2630 адам тұрған, олардың ішінде немістер, орыстар және украиндар болған.

Карлаг аумағында 80 мың тұрғыны бар 4 мың қазақ киіз үйі, 1200 неміс, орыс, украин үйлері болды. 1930-1931 жылдары халықты зорлап көшіру басталды. Бұл операциялар үшін НКВД-нің әскері пайдаланылды. Немістер мен

орыстар, украиндар негізінен Қарағанды облысының Тельман, Осакаров және Нұра аудандарына қоныс аударды. Қазақтардың тағдыры ерекше қайғылы болды: лагерьлерге берілген жердің солтүстік бөлігіндегі халықтың көпшілігі Қарағандыға, оған таяу жерлерге көшті. Бұның бәрі байлар мен кулактарды тәркілеп, олардың мыңдаған малын талан-таражға салумен тұтас келді. Тәркіленген малдың біразы «Гигант» кеңшарында арнайы ұйымдастырылған «Востокмясо» деген ұйымға берілді. Жергілікті халық көшірілгеннен кейін бос қалған жерлерді тұтқындардың сан мыңдаған топтары мекендеді. Олар лагерьдің бүкіл аумағына орналастырылды: теміржол салды, өздеріне барактар, мал қоралар, күзеттегі жауынгерлерге казармалар, бастықтарға тұрғын үйлер салды. Құрылысқа көбінесе ескі үйлердің материалдары пайдаланылды, «бейіттердің саман кірпіштерін пайдалануға тыйым салынды», алайда ол тыйым кейде сақталған жоқ. Бейіттердің бұзылу фактісі Қарағанды облысының Жаңарқа ауданында кездесті. Бұл туралы аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Ж. Сүлейменов Қарағанды обкомының бірінші хатшысы Галайдинге арнаулы хат жолдады.

Хатта былай делінген: «Аудан аумағында Карлаг бөлімшелерін салу кезінде Ортау, Алабас, Жайдақсу шатқалдарында Карлаг қызметкерлері қазақтың атақты адамдарының бейітін бұзды. Атақты Жидебай Сыздықтың және басқа да кісілердің бейіттері бұзылды, мал қораға айналдырылды». Карлаг басқармасы тек қана ОГПУ (НКВД) ГУЛАГ-қа, Москваға бағынды. Республикалық және облыстық партия, кеңес органдары лагерь қызметіне ешқандай ықпал ете алмады. Бұл өзі тізгіні Москвадағылардың қолында болған отарлық үлгідегі құрылым еді. Мәні бойынша ол мемлекеттің ішіндегі мемлекет болды. Оның өзіндік шынайы өкіметі, қару-жарағы, көлік-құралдары, поштасы мен телеграфы болды. Көптеген бөлімшелері – «нүктелері» бірыңғай шаруашылық тетікпен байланыстырылды, олардың өзіндік мемлекеттік жоспары болды.

Карлагтың құрылымы да мейлінше күрделі еді. Оның көптеген бөлімшелері болды: әкімшілік-шаруашылық (ӘШБ), есепке алу, бөлу бөлімі (ЕББ), бақылау-жоспарлау бөлімі (БЖБ), мәдени-тәрбие бөлімі (МТБ), кадрлар,

жабдықтау, сауда, жедел-чекістік, қаржы, көлік және саяси бөлімдер. Осы соңғы бөлім ГУЛАГ басқармасына ай сайын 17 түрлі есеп жіберіп отырды. Жоғары тиімділік (арзан жұмыс күші, оған қоса қорлар құнының, амортизациялық шығынның төмендігі) өндірісті кеңейтуге жағдай жасады. Карлаг шаруашылығының негізгі бөлігі Қарағанды мен Ақмола облыстарының аумағында жатты. Егер 1931 жылы Карлаг аумағы 53 000 гектар болса, 1941 жылы 1 780 650 гектар болды. Егер 1931 жылы Карлагта 14 бөлімше, 64 учаске болса, 1941 жылы 22 бөлімше, 159 учаске, ал, 1953 жылы 26 бөлімше, 192 лагерь нүктелері болды. әрбір бөлімше өз кезегінде бірқатар шаруашылық бөлімшелеріне бөлініп, учаске, нүкте, ферма деп аталынды. Лагерьде 106 мал шаруашылығы фермасы, 7 бақша учаскесі мен 10 егістік учаскесі болды. Бөлімшелер мен учаскелердің лагерь орталығынан қашықтығы 5 шақырымнан 650 шақырымға жететін. Карлаг аумағы 1950 жылы 2 087 646 гектар, яғни 20 876 шаршы шақырым болды, соның ішінде егістік – 111 886 га, шабындық – 337 670га, жайылым – 1 378 999 га.

Лагерьдегі ауыл шаруашылығының үлес салмағы 58,5 пайызды, өнекәсіптікі -41,5 пайыз болды. Ауыл шаруашылығының екі бейіні болды: өсімдік шаруашылығының үлес салмағы -51,8%, мал шаруашылығы -48,2 % болды. Карлаг тұтқындарының жалпы саны кейбір жылдар бойынша келесідей: бір кездері тұтқындар саны 75 мың адамға өсті. Бұл адамдар лагерьдегі барлық қиындықтарға төзіп бақты, моральдық және басқа да ауыртпалықтарды көтеріп, адамгершілік қасиеттерін сақтай білді.

КСРО-ның 1933 жылғы 1 тамыздағы Еңбекпен түзеу кодексінде: «КСРО Конституциясымен белгіленген азаматтардың қоғамдық-пайдалы еңбегі міндеткерлігі санымен қоса бостандығынан айырылған еңбекке жарамдыларға қатысты» - деп айтылған.

1930 жылдардың басында халық шаруашылығында еріксіз түрде жұмысқа тарту орын алды. Осылай, Беломор-Балтық каналын салуға ОГПУ-ның 97 кадр қызметкерлері жұмыс істеді.

1939 жылы Карлаг бес облысқа бөлінді: Долинка, Сарепта, Шерубай-Нұра, Бұрма, Көктіңкөл. Ауданға кірмейтін 5 лагпунктен тұрды: Долинка, Карабас, Спасск, Балқаш. Ауылшаруашылық тәжірибелі станция-СХОС, сонымен қатар Ақмола облысы да кірді.

Олардың теріс жақтары жақтары да болды депайтуға болды. Мысалы, фермаларда және жыртылған жер учаскелері оларда ауылшаруашылық жұмыстары те төмен жағдайда жүргізілді. 1939 жылы 21 желтоқсан да №8736 лагпунктерде олар лагерьлер бөлімшісіне КСРО – ның Ішкі Істер Бөлімшесі ГУЛАГ-тың еңбекпен түзету лагері ретінде қайта құрылсын [2156, л.25]

Осындай негізбен Карлагтың құрамында 16 бөлімше құрылған. Олардың жұмысы негізінен ауылшаруашылығына бағытталған. Сонымен қатар Қарабас лагерлік бөлімшесінде жасақтау базасы мен айдау пункті, коммундатың кәсіптік мекеме, емдеу санитарлық бөлімше, балалармен мүгедектер қалашығы боды. Балқаш лагерлік орталығында адам саны 600-ден 3500 адамға жетті. Олар Балқаш мыс қорыту зауытын жұмысымен қамтамасыз етті.

Қарағанды бөлек лагерьлік пункті Қарағанды көмір комбинаттарының шахталарын және де Жезқазғандық аудандық басқармасы құрамында 3 лагерлік бөлімшесі мен лагпункт жұмыспен қамтамасыз етіп отырды.

Карлагтың құрылымы да мейлінше күрделі еді. Оның көптеген бөлімшелері болды: әкімшілік-шаруашылық (ӘШБ), есепке алу, бөлу бөлімі (ЕББ), бақылау-жоспарлау бөлімі (БЖБ), мәдени-тәрбие бөлімі (МТБ), кадрлар, жабдықтау, сауда, жедел-чекістік, қаржы, көлік және саяси бөлімдер. Осы соңғы бөлім ГУЛАГ басқармасына ай сайын 17 түрлі есеп жіберіп отырды. Жоғары тиімділік (арзан жұмыс күші, оған қоса қорлар құнының, амортизациялық шығынның төмендігі) өндірісті кеңейтуге жағдай жасады. Карлаг шаруашылығының негізгі бөлігі Қарағанды мен Ақмола облыстарының аумағында жатты. Егер 1931 жылы Карлаг аумағы 53 000 гектар болса, 1941 жылы 1 780 650 гектар болды. Егер 1931 жылы Карлагта 14 бөлімше, 64 учаске болса, 1941 жылы 22 бөлімше, 159 учаске, ал, 1953 жылы 26 бөлімше, 192 лагерь нүктелері болды. әрбір бөлімше өз кезегінде бірқатар шаруашылық

бөлімшелеріне бөлініп, учаске, нүкте, ферма деп аталынды. Лагерьде 106 мал шаруашылығы фермасы, 7 бақша учаскесі мен 10 егістік учаскесі болды. Бөлімшелер мен учаскелердің лагерь орталығынан қашықтығы 5 шақырымнан 650 шақырымға жететін. Карлаг аумағы 1950 жылы 2 087 646 гектар, яғни 20 876 шаршы шақырым болды, соның ішінде егістік – 111 886 га, шабындық – 337 670га, жайылым – 1 378 999 га.

Лагерьдегі ауыл шаруашылығының үлес салмағы 58,5 пайызды, өнекәсіптікі -41,5 пайыз болды. Ауыл шаруашылығының екі бейіні болды: өсімдік шаруашылығының үлес салмағы -51,8%, мал шаруашылығы -48,2 % болды. Карлаг тұтқындарының жалпы саны кейбір жылдар бойынша келесідей: бір кездері тұтқындар саны 75 мың адамға өсті. Бұл адамдар лагерьдегі барлық қиындықтарға төзіп бақты, моральдық және басқа да ауыртпалықтарды көтеріп, адамгершілік қасиеттерін сақтай білді.

ОГПУ-НВД-МТБ Спасск ерекше лагерь бөлімшесі Қарағандыдан 45 шақырым жерде орналасқан. Спасск – революцияға дейінгі Қазақстанға қоныстанған шетелдік ірі іскерлер компаниясының орталығы болған жер. 1931 жылға дейін Спасск Қарағанды ауданының орталығы болды. 1931 жылдың наурызынан Қарағанды еңбекпен түзеу лагерінің қарамағына берілді. Кейінірек мұнда Карлагтан бөлек «Песчаный» деген аса үрейлі, лагерь бөлініп шықты. Бұл жерден ешкім тірі қайтпайтын. Егер Қарабас Карлагтың қақпасы болса, Спасск оның бауырластар зираты болды. Сыртқаттанып қалған тұтқындарды өлу үшін Спасскіге жіберетін. Сондықтан да бүкілодақтық ерекше лагерьлердегі мүгедектер мекені деген атауға ие болды. Шәйт болған тұтқындардың төмпешікке айналған қабірлері әлі күнге дейін сақталып жатыр.

КСРО Ішкі істер министрінің орынбасары Чернышевтің 1941 жылғы 24 маусымдағы нұқауына сәйкес Спасскідегі соғыс тұтқындарына арналған арнаулы лагерь ұйымдастырылды. Лагерь екі блімшеге – Орталық және екінші Көкөзек бөлімшесіне бөлінді. Соңғысы негізгі лагерьден бөлініп шығарылған, соғыс тұтқындарынан мүлде ажыратылған адамдардан құралды. Бөлімшелер арасының қашықтығы - 500 метр болды. Екі лагерь бөлімшелерінің қалыпты және барынша сыйымдылығы келесідей болды: а) әскери тұтқындарға арналған

орталық бөлімшенің қалыпты сыйымдылығы 5000 адам, барынша сыйымдылығы - 6000 адам; в) «Көкөзек» бөлімшесі қалыпты сыйымдылығы - 650 адам, барынша - 1100 адам. Барлығы 19 әскери бекетте 259 әскери адам қызмет етті.

Лагерге 22 бөлімше қарады. Олар Қарағанды, Теміртау, Саран, Балқаш қалаларында болды. Сондай-ақ Қарағандыдан 360 шақырым жердегі Ақмола облысының Жолымбет кентіндегі бір бөлімше ұсталынды. Қалғандары Қарағанды қаласының ішіндегі: кірпіш зауытында, Майқұдықта, Пришахтискіде, Үлкен Михайловка станицясында болды. Соғыс тұтқындарының алғашқы эшелоны Спасскіге 1941 жылдың тамыз айында әкелінді. Бұлар 1436 адам еді. Екі жылдан кейін соғыс тұтқындарының саны екі есе өсті. Лагерь өмір сүрген он жыл ішінде мұнда 26 ұлттың өкілінен құралған 40 мыңға жуық соғыс тұтқындары ұсталынды.

Лагерлерге әкелінген әскери тұтқындардың саны 1944 жылдың екінші жартысында күрт өсті. Егер 1944 жылдың қаңтар айында лагерьде 2529 әскери тұтқын ұсталса, онда қазан айында олардың саны 11583 адамға жетті. 1945 жылдың қазан-қараша айларында лагерьге жапон армиясының 11608 әскери тұтқыны бес эшелонмен әкелінді. Тұтқындарды жұмыс күші ретінде шахталарда, кірпіш зауыттарында, жөндеу-механика зауыттарында, құрылыс ұйымдарында пайдаланды.

«Қарағанды көмір», «Шахта құрылыс», «Тұрғынұй құрылыс», «Металлург құрылыс», «Теміржол құрылыс» тресттерінде және басқа ұйымдарда 1945 жылы 9537 адам, ал, 1946 жылы -18592 адам, 1949 жылы - 15 мың адам жұмыс істеді. Қарағанды көмір бассейнінде мысалы соғыс тұтқындарын шахта жұмысына даярлау жөнінде өте үлкен жұмыс жүргізілді. 1945 жылы 1162 адам курстық тәсілмен оқытылды, олардың ішінде: навалсоққыштар - 225 адам, тіреушілер - 452 адам, темір ұсталары-159 адам, қазба машинистері -85 адам, қазушылар - 11 адам және т.б. Бұдан басқа жеке-бригадалық тәсілмен 1753 адам оқытылды, оның ішінде: навалобойщиктер -800 адам, крепильщиктер - 200 адам, проходчиктер - 250 адам және т.б. күн сайынғы тапсырысты мүлтіксіз, артығымен орындау үшін лагерь басшылары мынандай нұсқау белгіледі: «егер әскери тұтқындар бригадасы 8 сағат ішінде

тапсырманы орындамаған болса, онда олар қосымша үш сағат жұмыс істеуге тиіс». Нысандарға арнаулы күзет тағайындалды. Олар тапсырманы 100 пайыз орындалуын талап етуге құқылы болды. Карлагтағы сияқты, әскери тұтқындары да өндірістік жоспарларды артығымен орындаған үшін сыйақы алып отырды. 1946 жылдың қыркүйек айында 201 жұмысшы (150 сомнан 1200 сомға дейін), қазан айында -219 лагерь жұмысшысы сыйақы алды. Соғыс тұтқындары жұмыс істеген шахталарда тәртіп бұзушылықтар болды, еркімен жалданып істейтін жұмысшылар он күндік әскери тұтқындар есебінен жазып жіберу орын алды. 1945 жылдың 14 тамызында «Киров көмір» трестінің №3 шахтасында №2 учаскедегі ауысымдық тапсырма жоспары көмір шығару 88 тоннаны құрады, іс жүзінде 135 тонна немесе 153,4% шығарылды. 5 адам еркімен жалданып істейтін жұмысшы, 17 әскери тұтқын, олардың ішінде 10 навалсоққыштар жұмыс істеді. Бұл күні еркімен жалданып істейтін навалсоққыштар ауысымда болмаған. Десятник рапортты жұмыс істемеген еркімен жалданып жұмыс істегендер есебіне жазған. Осы шахтаның №7 учаскеде десятник 22 әскери тұтқын, 9 еркімен жалданып жұмыс істейтіндер еңбек еткен, көмірді шығару жоспарының орындалуын еркімен жалданып жұмыс істейтіндер есебіне жазған. әскери тұтқындар арасында өлім жоғары болды. Толық емес деректер бойынша 1942-46 жылдар арасында 7 мыңнан астам адам өлген. Тек 1945 жылы 2430 адам өлген. 1945-49 жылдары жапон тұтқындары арасындағы өлім былайша: 1945 жылы -49, 1946 жылы-228, 1947 жылы – 149, 1948 жылы – 92, 1949 жылы – 38, барлығы 556 адам. Негізгі қойылған диагноздар: туберкулез және аштықтан титықтау. Лагерьде тұтқындарды сауықтыру, өлімнен құтқарып қалу шаралары ұйымдастырылмады. Барактардың санитарлық жағдайы адам төзгісіз болды. Кей жағдайда лагерь бөлімшелерінде тұтқындарының жаппай уланып қалу оқиғалары кездесті. Мұндайда оларға жедел көмек көрсетілмеді. Мысалы, 12 және 15-ші лагерь бөлімшелерінде 96 адам дизентериямен лазаретке түскенде, оларға 3-4 күн бойы ешқандай дәрігерлік көмек көрсетілмеген. Лагерьде 10 дәрігер, 8 медбике, 4 фельдшер және 11 санитарка жұмыс істеді. Олар лагерьдегі бүкіл ауруларға қызмет көрсетіп үлгере алмайтын. Себебі, арнаулы госпитальда бір мыңнан үш мыңға дейін науқас тұтқындар жататын.

Барактарда температура қалыпты болған жоқ, үнемі суық болды, қыста барактардың сыртқы есіктері жабылмайтын еді. 17 лагерь бөлімшелерінде 44 адамның үсіп кеткен оқиғалары орын алған, олардың ішінде I дәрежелі – 14, II дәрежелі – 24, III дәрежелі – 6 адам. Лазеретке түскен ауру тұтқындардың бағалы заттары (сағат, сақина, ақша жән т.б) сақтауға қабылданбай, тұтқындардың өздерінде болғандықтан ұрлық жасау орын алған. Тіпті лагерь қызметкерлерінің өздері де олардан бағалы заттарды сатып алатын оқиғалар да тікелген. Соғыс тұтқындарының лагерьден қашу оқиғалары да кездесіп тұрды. 1944 жылы 5 адам қашып, 3 адам қашуға әрекет жасаған. Ал 1946 жылы лагерьден 41 адам қашқан. Солардың ішінде немістер – 8, румындар – 14, жапондар -13, венгрлер -4, молдавандар -2. Мереке күндері лагерь күзетін күшейту және қашу жағдайларының алдын алу мақсатында соғыс тұтқындарын зона аймағынан тыс жерлерге жұмысқа алып шығуға тыйым салынды. Сонымен қатар мереке күндері учаскелердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету және соғыс тұтқындарының қашып кету әрекеттерінің алдын-алу үшін лагерь учаскелеріне қосымша вахтерлік посттар мен бақылаушылар қою арқылы күшейтілген күзеттер қойылған. Мереке алдында сақтауға тыйым салынған заттарды алып қою мақсатында әскери тұтқындардың жеке заттарын

Спасск әскери тұтқындар лагерьі ОГПУ-НВД-МТБ Спасск ерекше лагерь бөлімшесі Қарағандыдан 45 шақырым жерде орналасқан. Спасск – революцияға дейінгі Қазақстанға қоныстанған шетелдік ірі іскерлер компаниясының орталығы болған жер. 1931 жылға дейін Спасск Қарағанды ауданының орталығы болды. 1931 жылдың наурызынан Қарағанды еңбекпен түзеу лагерьінің қарамағына берілді. Кейінірек мұнда Карлагтан бөлек «Песчаный» деген аса үрейлі, лагерь бөлініп шықты. Бұл жерден ешкім тірі қайтпайтын. Егер Қарабас Карлагтың қақпасы болса, Спасск оның бауырластар зираты болды. Сыртқаттанып қалған тұтқындарды өлу үшін Спасскіге жіберетін. Сондықтан да бүкілодақтық ерекше лагерьлердегі мүгедектер мекені деген атауға ие болды. Шәйт болған тұтқындардың төмпешікке айналған қабірлері әлі күнге дейін сақталып жатыр.

КСРО Ішкі істер министрінің орынбасары Чернышевтің 1941 жылғы 24 маусымдағы нұқауына сәйкес Спасскідегі соғыс тұтқындарына арналған арнаулы лагерь ұйымдастырылды. Лагерь екі бөлімшеге – Орталық және екінші Көкөзек бөлімшесіне бөлінді. Соңғысы негізгі лагерьден бөлініп шығарылған, соғыс тұтқындарынан мүлде ажыратылған адамдардан құралды. Бөлімшелер арасының қашықтығы - 500 метр болды. Екі лагерь бөлімшелерінің қалыпты және барынша сыйымдылығы келесідей болды: а) әскери тұтқындарға арналған орталық бөлімшенің қалыпты сыйымдылығы 5000 адам, барынша сыйымдылығы - 6000 адам; в) «Көкөзек» бөлімшесі қалыпты сыйымдылығы - 650 адам, барынша - 1100 адам. Барлығы 19 әскери бекетте 259 әскери адам қызмет етті. Лагерьдің 100 шақырым айналысындағы елді мекендерде жергілікті іздестіру топтары болды. Жергілікті тұрғындар арасындағы белсенділерден қашқын тұтқындарды ұстауға көмектесетін бригадалар жасақталды. Осындай 46 бригадаға 214 адам топтастырылды.

Лагерьге 22 бөлімше қарады. Олар Қарағанды, Теміртау, Саран, Балқаш қалаларында болды. Сондай-ақ Қарағандыдан 360 шақырым жердегі Ақмола облысының Жолымбет кентіндегі бір бөлімше ұсталынды. Қалғандары Қарағанды қаласының ішіндегі: кірпіш зауытында, Майқұдықта, Пришахтискіде, Үлкен Михайловка станицясында болды. Соғыс тұтқындарының алғашқы эшелоны Спасскіге 1941 жылдың тамыз айында әкелінді. Бұлар 1436 адам еді. Екі жылдан кейін соғыс тұтқындарының саны екі есе өсті. Лагерь өмір сүрген он жыл ішінде мұнда 26 ұлттың өкілінен құралған 40 мыңға жуық соғыс тұтқындары ұсталынды.

Лагерьлерге әкелінген әскери тұтқындардың саны 1944 жылдың екінші жартысында күрт өсті. Егер 1944 жылдың қаңтар айында лагерьде 2529 әскери тұтқын ұсталса, онда қазан айында олардың саны 11583 адамға жетті. 1945 жылдың қазан-қараша айларында лагерьге жапон армиясының 11608 әскери тұтқыны бес эшелонмен әкелінді. Тұтқындарды жұмыс күші ретінде шахталарда, кірпіш зауыттарында, жөндеу-механика зауыттарында, құрылыс ұйымдарында пайдаланды.

«Қарағанды көмір», «Шахта құрылыс», «Тұрғынүй құрылыс», «Металлург құрылыс», «Теміржол құрылыс» тресттерінде және басқа ұйымдарда 1945 жылы 9537 адам, ал, 1946 жылы -18592 адам, 1949 жылы - 15 мың адам жұмыс істеді. Қарағанды көмір бассейнінде мысалы соғыс тұтқындарын шахта жұмысына даярлау жөнінде өте үлкен жұмыс жүргізілді. 1945 жылы 1162 адам курстық тәсілмен оқытылды, олардың ішінде: навалсоққыштар - 225 адам, тіреушілер - 452 адам, темір ұсталары-159 адам, қазба машинистері -85 адам, қазушылар - 11 адам және т.б. Бұдан басқа жеке-бригадалық тәсілмен 1753 адам оқытылды, оның ішінде: навалобойщиктер -800 адам, крепильщиктер - 200 адам, проходчиктер - 250 адам және т.б. күн сайынғы тапсырысты мүлтіксіз, артығымен орындау үшін лагерь басшылары мынандай нұсқау белгіледі: «егер әскери тұтқындар бригадасы 8 сағат ішінде тапсырманы орындамаған болса, онда олар қосымша үш сағат жұмыс істеуге тиіс». Нысандарға арнаулы күзет тағайындалды. Олар тапсырманы 100 пайыз орындалуын талап етуге құқылы болды. Карлагтағы сияқты, әскери тұтқындары да өндірістік жоспарларды артығымен орындаған үшін сыйақы алып отырды. 1946 жылдың қыркүйек айында 201 жұмысшы (150 сомнан 1200 сомға дейін), қазан айында -219 лагерь жұмысшысы сыйақы алды. Соғыс тұтқындары жұмыс істеген шахталарда тәртіп бұзушылықтар болды, еркімен жалданып істейтін жұмысшылар он күндік әскери тұтқындар есебінен жазып жіберу орын алды. 1945 жылдың 14 тамызында «Киров көмір» трестінің №3 шахтасында №2 учаскедегі ауысымдық тапсырма жоспары көмір шығару 88 тоннаны құрады, іс жүзінде 135 тонна немесе 153,4% шығарылды. 5 адам еркімен жалданып істейтін жұмысшы, 17 әскери тұтқын, олардың ішінде 10 навалсоққыштар жұмыс істеді. Бұл күні еркімен жалданып істейтін навалсоққыштар ауысымда болмаған. Десятник рапортты жұмыс істемеген еркімен жалданып жұмыс істегендер есебіне жазған. Осы шахтаның №7 учаскеде десятник 22 әскери тұтқын, 9 еркімен жалданып жұмыс істейтіндер еңбек еткен, көмірді шығару жоспарының орындалуын еркімен жалданып жұмыс істейтіндер есебіне жазған. әскери тұтқындар арасында өлім жоғары болды. Толық емес деректер бойынша 1942-46 жылдар арасында 7 мыңнан астам адам өлген. Тек 1945 жылы 2430

адам өлген. 1945-49 жылдары жапон тұтқындары арасындағы өлім былайша: 1945 жылы -49, 1946 жылы-228, 1947 жылы – 149, 1948 жылы – 92, 1949 жылы – 38, барлығы 556 адам. Негізгі қойылған диагноздар: туберкулез және аштықтан титықтау. Лагерьде тұтқындарды сауықтыру, өлімнен құтқарып қалу шаралары ұйымдастырылмады. Барактардың санитарлық жағдайы адам төзгісіз болды. Кей жағдайда лагерь бөлімшелерінде тұтқындарының жаппай уланып қалу оқиғалары кездесті. Мұндайда оларға жедел көмек көрсетілмеді. Мысалы, 12 және 15-ші лагерь бөлімшелерінде 96 адам дизентериямен лазаретке түскенде, оларға 3-4 күн бойы ешқандай дәрігерлік көмек көрсетілмеген. Лагерьде 10 дәрігер, 8 медбике, 4 фельдшер және 11 санитарка жұмыс істеді. Олар лагерьдегі бүкіл ауруларға қызмет көрсетіп үлгере алмайтын. Себебі, арнаулы госпитальда бір мыңнан үш мыңға дейін науқас тұтқындар жататын.

Барактарда температура қалыпты болған жоқ, үнемі суық болды, қыста барактардың сыртқы есіктері жабылмайтын еді. 17 лагерь бөлімшелерінде 44 адамның үсіп кеткен оқиғалары орын алған, олардың ішінде I дәрежелі – 14, II дәрежелі – 24, III дәрежелі – 6 адам. Лазаретке түскен ауру тұтқындардың бағалы заттары (сағат, сақина, ақша жән т.б) сақтауға қабылданбай, тұтқындардың өздерінде болғандықтан ұрлық жасау орын алған. Тіпті лагерь қызметкерлерінің өздері де олардан бағалы заттарды сатып алатын оқиғалар да тікелген. Мереке алдында сақтауға тыйым салынған заттарды алып қою мақсатында әскери тұтқындардың жеке заттарын және тұратын бөлмелеріне тінту жүргізген. Спасск лагері Карлаг жүйесіндегі ерекше режимдегі лагерь деп есептегендіктен каторжниктерді, ерекше қауіпті қылмыскерлерді үнемі Карлагқа аттандырып отырды. Спасск лагері 1956 жылға дейін карлагтың құрамнда қалды.

2.1. Карлаг-Степлаг

Жезқазған қаласы мен кен металлургия комбинатының құрылысы 1936 жылы басталды. 1940 жылы Кеңгір өзенінің жағасында бұрынғы пионер лагерінің орнына КСРО Ішкі істер министрлігінің аса ірі Жезқазған лагері құрылды. Үлкен Жезқазғанның жұмыс істеп тұрған және салынып жатқан нысандарының бәрі НКВД-ның қарауына беріліп, «Жезқазған еңбекпен түзеу

лагері және НКВД комбинаты» деп, ал Жезқазған қаласының құрылыс алаңы «НКВД-нің Кеңгір құрылыс ауданы» деп аталынды.

Өнеркәсіп пен құрылыс нысандарында 7 мыңнан астам тұтқындар жұмыс істеді. Ең әуелі Кеңгір су қоймасының бөгені мен жылу электр орталығы салынды. Тұтқындардың күшімен ұзындығы 400 шақырымнан астам Жарық станциясынан Кеңгірге дейін теміржол тармағы тартылды. Құрылыс нысандарының ұлғаюына байланысты тұтқындардың саны да өсе түсті. Рудниктерде 3117, Жезқазған марганец кенішіне тартылған теміржол құрылысында 2731, Жезқазған кенішінде 2100, басқа да өнеркәсіп нысандарында 1553, азаматтық құрылыста 1901, Байқоңыр көмірін өндіруде 300, ауыл шаруашылығы жұмыстарында 338 тұтқын жұмыс істеді. 1941 жыл ішінде комбинат пен лагерь 52 млн. сом капитал салымын игерді және құрамында 1500 тонна мысы бар 53 мың тонна мыс кенін қазып шығарды. 1941 жылдың 1 қаңтарында комбинатта барлығы 1784 ерікті жұмысшылар, соның ішінде 780 жұмысшы жұмыс істеді. Бұдан басқа мың адамдай күзет және лагерь әкімшілігінің қызметкерлері болды. Осы жылы тұтқындардың жаңа легі келіп қосылды. Кеніштердегі жұмысшылардың саны едәуір ұлғайды. 1942 жылы 605 мың тонна мыс кені қазып шығарылды (19800 тонна мыс). Шығарылған кендер Балқашқа, Қарсақпай мыс зауытына, Орал зауыттарына жіберілді. Соғыстың алғашқы жылдары алдында істен шыққан төрт шахта іске қосылды. Бес шахта қосалқы болды, ең бірінші ірі № 31 шахта іске қосылды.

1942 жылы Үлкен Жезді далалық өзеннің құмды жағалауында шамамен екі ондық уақытша барактар пайда болды. Бұл жерде тұтқын құрылысшылар мен болашақ Жезқазған марганец кенішінің пайдаланушылары орналастырылды. КСРО ХКК шешімінен және кеніштің құрылысы басталғаннан кейін 38 күн өткен соң 1942 жылдың 12 маусымында марганец кенінің алғашқы тонналары шығарылып, тұтынушы зауыттарға жіберілді.

Соғыс жылдарында Жезқазған кеніші Магнитогорск және Кузнецк металлургия комбинаттарының марганецке деген қажетін елеулі түрде қанағаттандырып отырды. Тұтқындардың бұндай еңбектегі ерлік нәтижелері лагерьге еңбексүйгіш, жоғары білікті мамандар мен инженер-техник

қызметкерлердің әкелінуімен түсіндіріледі. Ұлы Отан соғысы жылдары Жезқазған КСРО-ның қорғаныс өнекәсібіне мыстың жартысынан астамын және марганецтің 70 пайызын берді.

1941-1942 жылдары Жезқазған лагерінде контрреволюциялық қылмысы үшін 1830, қарақшылық пен кісі өлтіргені үшін 548, шекараны жасырын түрде бұзғаны үшін 108, әскерден қашқаны және соғыс қылымыс үшін 477, басқа да қылмыстары үшін 9050 адам отырды. Осы соңғы, «басқа да қылмыстары үшін» отырғандардың арасында ешқандай жазығы жоқ жұмысшылар, колхозшылар, инженерлер және басқа да мамандық адамдары, НКВД-нің нұсқауы бойынша құлдық жұмысқа жіберілген адамдар көп еді. Олар айыпты болғандықтан емес, құрылыста, шахталар мен кеніштерде қажет болғандықтан лагерьлерде отырды. 1945 жылдың наурыз айында Карлагтың Кеңгір бөлімшесі негізінде соғыс тұтқындарына арналған №50 лагері құрылды. Жылдың аяғына дейін ол №39 лагерьге айналдырылды. Тұтқынға түскен неміс жауынгерлерінің алғашқы 8 мың адамдық эшелоны Кеңгірге 1945 жылғы 23 сәуірде келіп түсті.

1946 жылға дейін ерекше қауіпті қылмыскерлер, «халық жаулары», «отанын сатқандар», «контрреволюционерлер» үшін құрылған Жезқазған лагері Карлагтың қарамағында болды. Егер Карлаг патшалы Ресейдің еңбекпен түзеу колониясы принципі бойынша құрылған болса, Степлаг Герман концлагерьлерінің принципі бойынша құрылды. Егер Карлаг тұтқындары негізінен ауылшарушылығымен айналысса, Степлаг тұтқындары тек қана өндірістік кәсіпорындарда жұмыс істеді. Лагерьдің бұрынғы тұтқыны Р. Ахметов былай деп еске алады: «Біздер фашистік концлагерьдегідей тұрдық. Мұнда әрбір тұтқынға арнаулы шифр-номер берілетін. Бізді ешқашан аты-жөнімізбен атамайтын, шифр-номерімізбен шақыратын. Әр бригадада 15-20 адамнан болды. Тұтқындар мыс кенін шығаруда жұмыс жасады. Бұрғылау құрғақ күйде жүргізілгендіктен, бос қазбаның шаңы туберкулез және силикоз ауруларына алып келетін. Тұтқындардың жағдайы өте ауыр болды. Барлық жағдайлар тұтқындардың ашу- ызасын тудырды. Тұтқындар дұрыс тамақтанбады, дұрыс ем қабылдаған жоқ, үнемі қорлады. Бұлардың барлығы наразылыққа алып келді. 1954 жылы 16 мамырда Степлагта атақты көтеріліс бұрқ

ете түсті.ол бүкіл ГУЛАГ жүйесін дүр сілкіндірді. Стпелаг тұтқындарының көтерілісі 40 күнге созылды. Олар үкіметке ұйымдасқан түрде қарсылық көрсетті. Көтерілістің басында Кеңес Армиясының неміс тұтқыныда болған әскери интеллигенциясының өкілдері тұрды. Бұлар ақылды, сауатты, батыл шешім қабылдайтын адамдар еді.

Жезқазғандағы көтеріліске КСРО Мемлекеттік Қауіпсіздік министрі Серов, ішкі істер министрі Круглов, Бас прокурор Руденко, ГУЛАГ бастығы Долгих және басқалар келді.

Көтеріліс соғыс техникасының және тұрақты армия бөлімінің күшімен асқан қатыгездікпен басылды. Көтеріліс басшылары тұтқындалды. өлгендер мен жарақаттанғандар көп болған, тірі алған куәгерлердің айтуынша 600 адам өліп, жарақаттанған. Кеңгір өндірістік-жоспарлау бөлімінің материалдары бойынша 700-ден астам өліп, жарақаттанған». Кеңгір бөлімшесіндегі тұтқындардың қарсылығы бұрын өмір сүрген және өмір сүретін лагерьлер тарихында аса маңызды орны бар оқиға. Кеңгір көтерілістен кейін бүкіл ГУЛАГ жүйесіндегі каторгалық ерекше лагерьлер жойылды.

2.2. Алжир

КарЛаг, яғни Қарағандының еңбекпен түзу лагері КСРО халық комиссарлары кеңесінің 1930 жылғы мамырдағы қаулысы бойынша құрылған. Патшалық Ресейді «халықтар түрмесі» деген большевиктер билікті тартып алған соң КСРО алып империясын миллиондардың тозағына айналдырды. Д. Шаймұханов пен С. Шаймұханованың «КарЛаг» атты еңбегінде 1930 жылдан 1953 жылға дейін котрреволюциялық қызметі үшін айыпталғандардың қатары 3 млн 778 мың 254 адам деп көрсетіледі. Солардың бәрі қара жұмысқа жегілді, азаптан көз жұмды, 788 мыңы атылды. Карлаг-та Отанын сатқандардың әйелдері 12 мыңнан асып түсті. Қазір Астанадан отыз шақырымдай жерде Ильинка деген ауылда орналасқан АЛЖИР (Акмолинский лагерь жән изменников Родины – Отан сатқындары әйелдерінің Ақмола лагері) осы КарЛаг-тың бөлімшесі еді. Ол 1938 жылы 6 қаңтарда «Р-17» еңбекпен түзеу лагерінің орнына құрылды. «Алжир» Сталиннің соқыр саясатымен халық жауы

деп жала жабылып, жер айдалып, жер жасталған ұлтын сүйген біртуар боздақтардың жесірлері қамалған түрме. Мұнда әр жыл сайын 20 мыңнан астам отырған. Тарихқа үңілсек, «алжир» лагерінде 1938 жылдың 6 қаңтарында 1 жастан 3 жасқа дейінгі балаларымен әйелдер әкелінген екен. Бала 3 жасқа толған күні анасынан адыратып алып, балалар үйіне өткізіп жіберіп отырған. «Алжирге» Мәскеуден, Ленинградтан, Украинадан, Беларусьиядан, Грузиядан, Армениядан, Орталық Азиядан да тұтқындар әкелінген. Олардың арасында әйгілі әнші Лидия Русланова, белгілі жазушы Галина Серебрякова, сондай-ақ, Бухарин, Тухачевский, Гамарник, Блюхер, Енукидзе секілді Ленин мен Сталиннің оң қолы болған партия және әскери қайраткерлердің әйелдері жеткізілген еді. 1937-1938 жылдары ғана 60 мыңнан астам қазақ зиялылары ұсталып, талайы атылды. Олардың әйел-балалары да АЛЖИР-ге айдады. Солардың ішінде Сәкен Сейфулиннің, Бейімбет Майлиннің, Тұрар Рысқұловтың, Жұмат Шаниннің әйелдері бар еді. Кейін бұлардың қатарына Т. Жүргеновтың, С. Меңдешовтың, Ж. Тәтімұлының, Ж. Сәдуақасовтың, С. Есқараевтың, А. Аспандияровтың, Н.Нұрмақовтың, С. Сармолдаевтың әйелдері қосылды. «Алжир» түрмесінде небір сауатты, білімді аналар ауыр жұмыстарға жегіліп, азапты өмір кешкен. Әйелдердің басым көпшілігі азап түрмесінде ажал күшқан. Қазақ зиялыларының әйелдері осы жазықсыз жазаланған сорлы аналармен бірге ауыр еңбекпен тұралап жүріп, не үшін соталғандарын түсінбей қажитын. Күләндам Қожанова, Мәриям Тоғжанова, Әйіш Құлымбетова, Бибіжамал Сырғабекова, Мағрипа Қазыбекова, Айша Қабылова, Хадиша Мусина, Күнжамал Майлина, Әзиза Рысқұлова, Сұлухан Бағзыбаева, Шәкітай Тәтімова, Мәриям Есенгелдина, Зағфи Тінәлина, Сақыпжамал Назарова, Уәзипа Күленова, Сағадат Таштитова, Дәмеш Жүргенова, Майнұр Сармолдаева, Гүлбаһрам Сейфуллина елі мен жеріне адал қызме еткен күйеулері әне-міне ақталады, бәрі артта қалады деген үмітпен сарғайды. Өздерінің де, ерлерінің де жазықсызекенін Сталинге жеткізудің жолын іздеумен болды. Бір топ әйел ши тоқығанда көсем Сталиннің суретін өріп шығарып, Мәскеуге хатпен бірге жібереді. Олар мына қапасақ Сталиннің емес, төңірегіндегілердің кесірінен қамалғандықтарына, көсем білсе, бәрін құтқаратындығына қылаусыз сенетін.

Алайда жолданған хатқа жауап келген жоқ... 2007 жылы қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың арнайы тапсырысы бойынша Астананың жанындағы Ильинка ауылында тұрғызылған «Саяси қуғын-сүргін құрбандарының мұражайы» мемориалдық кешен өткен ғасыр шежіресінен мол мағлұматтар береді.

2.3. Қарағанды еңбекпен түзе тулагеріндегі балалар

Қарағанды еңбекпен түзету лагерінде «халық жауларының» балалары жаза мерзімін өтеді. Олардың көбісі қатал қамауда ұстау жағдайларынан аман қалған жоқ. Жалаңаш және жалаң аяқ балалар жіңішке қамыстан жасалған төсеніштерде ұйықтаған. Жүкті әйелдер үшін жазаны кейінге қалдыру мүмкіндігі болмаған. 1938 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қарлағқа келген 2103 әйелдің арасында 655 жүкті және емізетін аналар болды. 1941 жылы 108 жүкті әйел келді. Нәресте топтарында балаларды қолға алуға тыйым салынды. Дымқыл жөргектерді ғана ауыстыру рұқсат етілген болатын. 1939 жылы лагерде 451 жасөспірім болды, бір жыл ішінде 114 бала қайтыс болды. 1940-1941 жылдары Карлагта 1048 бала дүниеге келді, ал 1950-1952 жылдары - 1713 бала. 5 нәресте үйінде 576 бала жайғастырылды. Қарлаг аумағында балалар комбинаты, Осакаров балалар үйі, Долинский балалар үйі, Санитарлық және медициналық бөлімнің сәбилер үйі, 18 балабақша болған. Төрт жасқа жеткенде балаларды Осакаров балалар үйіне жіберген. Балалармен айырылысу әйелдерді үмітсіздіктерге мәжбүрлеген, ал кейбірі ақылынан алжасқан болатын.

Дәрігерлер жүкті әйелдерді тексеріп, перзентхана бөлімшелеріне жіберетін. Емізу кезеңінде қамауда отырған аналар жақын жерде орналасқан көкөніс бақшаларында, ал қыста олар тұрып жатқан жердегі тігін шеберханада жұмыс істеді. Әйелдер нәрестені емізуге құқықтары болу үшін 10 немесе одан көп сағат жұмыс істеуге мәжбүр болған. Көбінесе қалжыраған және әлсіреген әйелдер емшек сүтін жоғалту салдарынан нәрестелер қайтыс болған. Мұрағаттық деректерге сәйкес, Карлагтың нәрестелер мен балалар үйлерінде балалар өлімі өте жоғары болған. Мәселен, 1941-1944 жылдары 924 бала қайтыс болды, ал 1950-1952 жылдары - 1130. 1950 жылғы 22 тамызда КСРО Үкіметінің «Жүкті әйелдердің және жас балалары бар әйелдерді жазасын өтеуден босату

туралы» қаулысы шығарылды. Бұл қаулыдан кейін 785 жүкті әйел, лагерьден тыс жерде тұратын кішкентай балалары бар 706 әйел босатылды. Барлығы Қарлағтан 2886 әйел босатылды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Карлаг жүйесі Кеңес Одағының тоталитарлық саясатының ең ауыр және қайғылы көріністерінің бірі болып табылады. Оның құрылуы мен жұмыс істеуі тек Қазақстанға ғана емес, бүкіл Кеңес Одағының ішкі саяси өміріне терең із қалдырды. Карлагтың ішінде болған адамдардың тағдырлары, олардың еңбекке мәжбүрлеу, физикалық және психологиялық қысымға ұшырауы, сондай-ақ Кеңес үкіметінің саяси мақсаттарына қызмет етуі оның тарихының ең ауыр беттерін ашады.

Зерттеу нәтижесінде, Карлагтың тек еңбекпен түзету лагері ғана емес, сонымен бірге кеңестік қоғамның ішкі саяси құрылымының маңызды элементі болғандығы анықталды. Бұл лагерь жүйесі Совет үкіметінің қоғамдық жүйені қатаң бақылау, репрессиялау және өзіне қарсы келетін азаматтарды қорқыту арқылы тоталитарлық режимін нығайту мақсатын көздеді. Карлагтың ішіндегі арнайы лагерьлер – Степлаг, Спасск, Алжир және балалар лагері, олардың жұмыс істеу принциптері мен ұйымдастыру ерекшеліктері арқылы осы репрессиялық жүйенің ауыр зардаптары мен қоғамдық құрылымға тигізген ықпалы терең түсінікті болды.

Карлагта болған тұтқындардың көптеген ұрпақтары әлі күнге дейін өздерінің ата-бабаларының ауыр тағдырларын, сол лагерьлерде бастан кешкен азаптарын ұмыта алмайды. Осы лагерьлердің тарихы, әсіресе этникалық топтарға, соның ішінде қазақ халқына, ауыр әсер етті. Бұл жұмыс, Кеңес Одағының тоталитарлық саясатының кесірінен қалыптасқан тарихи жараларды зерттеу және олардың қазіргі қоғамға әсерін бағалау тұрғысынан маңызды болып табылады.

Қорыта айтқанда, Карлаг пен оның құрамындағы лагерьлердің тарихы тек өткеннің қайғылы оқиғасы ғана емес, бүгінгі күннің қоғамдық және саяси санасында орын алған маңызды мәселе. Бұл зерттеу Қазақстан тарихындағы

репрессиялардың салдары мен олардың халыққа тигізген әсерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

ҚОСЫМША:

Сурет 1: Ұлытау облысы Жаңаарқа ауданы Ақтайлақ лагері түрменің орны

Сурет 2: Ұлытау облысы Жаңаарқа ауданы Ақтайлақ лагері түрменің орны

Сурет 3: Ақтайлақ лагері басқармасы орны

Сурет 4: Долинка ауылы Техниктер үйі

Сурет 5: Долинка ауылы. Офицерлер үйі

EXTENDED SUMMARY

The article delves into the history of the KarLag (Karaganda Labor Camp), one of the largest and most notorious forced labor camps in the Soviet Union. The study examines the establishment, structure, and functioning of KarLag, as well as its significant role in the Soviet repressive system. Special attention is given to the sub-camps of KarLag, such as Steplag, Spassk, and Alzhir, as well as the children’s labor camp in Karaganda. The article explores how these camps were integral to the implementation of Soviet policies of political repression, forced labor, and the broader totalitarian control mechanisms in the USSR.

The Karaganda labor camp system, known as KarLag, was one of the largest in the Soviet Union, operating from 1930 to 1959. Its creation was part of a broader policy of repression during the Stalinist era, which targeted political dissidents, ethnic minorities, religious groups, and other so-called enemies of the state. KarLag, located in Kazakhstan, became a key component of the forced labor system that supported Soviet industrialization and agriculture. The system was established to exploit

prisoners as a cheap labor force for the country's economic development, particularly in the mining, construction, and agricultural sectors.

The article traces the evolution of KarLag's organizational structure, which housed not only political prisoners but also military captives, intellectuals, peasants, and ordinary criminals. The camp was divided into several specialized sub-camps, including Steplag, which primarily detained military prisoners, and Spassk, where prisoners of war were used for forced labor. Additionally, Alzhir (the Akmolinsk Camp for Wives of Traitors of the Motherland) is examined for its role in the Soviet regime's ethnic purges and its focus on the wives and children of alleged political "enemies."

Steplag and Spassk are highlighted as key examples of the Soviet state's use of forced labor to drive its industrial projects. These camps were crucial to the labor force that worked on large-scale Soviet initiatives, such as the construction of railroads, mining operations, and industrial plants. The prisoners were subjected to grueling conditions, with high mortality rates due to harsh living conditions, forced labor, and the brutal treatment by the camp authorities.

One of the most tragic aspects of the KarLag system was the inclusion of Alzhir, a camp specifically for the wives and children of Soviet officials deemed "enemies of the people." Alzhir was a central site for the persecution of ethnic minorities and political dissidents during Stalin's purges. The camp's role in the ethnic repression of Kazakh people and other Soviet minorities is discussed in detail. It highlights how Alzhir became a tool for the Soviet regime to maintain control over marginalized populations by subjecting them to forced labor and psychological terror.

Another disturbing aspect of KarLag's history is the children's labor camp in Karaganda. Children, some as young as 7 or 8 years old, were imprisoned and subjected to forced labor alongside adults. These children, often separated from their families, endured physical abuse, neglect, and harsh working conditions. The study examines how this system of forced child labor within KarLag reflects the broader Soviet strategy of exploiting all available human resources for economic and political purposes, regardless of age or vulnerability.

The article concludes by assessing the broader social and political consequences of the KarLag system. The forced labor system not only contributed to the Soviet state's economic projects but also served as a powerful tool of political repression and control. The system's widespread use of forced labor and the brutal treatment of prisoners created an atmosphere of fear, distrust, and trauma that reverberated throughout Soviet society. The camps were a visible reminder of the Soviet regime's totalitarian nature, which sought to suppress any dissent, real or perceived, by any means necessary.

The article argues that KarLag and other forced labor camps were not just instruments of punishment but integral elements of a wider system of political control. The consequences of this system had a lasting impact on Soviet society, especially on the families and communities affected by the deportations and imprisonments. The legacy of these camps continues to shape the historical consciousness of post-Soviet countries, particularly Kazakhstan, which inherited the physical remnants of the KarLag complex.

The study emphasizes the importance of understanding the history of KarLag and its associated camps as part of the broader narrative of Soviet repression. The lasting trauma of these camps on individuals and communities cannot be overstated. By examining the history of KarLag, the article contributes to the ongoing efforts to come to terms with the legacy of political repression in the Soviet Union and its lasting effects on the countries and peoples affected. Through a comprehensive analysis of the camps' structures, functions, and impacts, this study offers new insights into the mechanics of totalitarianism, forced labor, and the repression of dissent in the Soviet Union.

In conclusion, KarLag was not only a site of immense human suffering but also a vital component of the Soviet Union's efforts to maintain control over its population through fear and exploitation. The legacy of these camps remains an important chapter in the history of political repression and forced labor, highlighting the enduring consequences of totalitarian regimes.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Абылхожин Ж.Б., (1997), Очерки социально-экономической истории Казахстана XX века, Алматы, 358 с.
- Абылхожин Ж.Б., Козыбаев М.К., Татимов М.Б., (1989), Казахстанская трагедия, Вопросы истории, № 7, сс. 53-71
- Елеуханова С.В., (2009), История Карлага: охрана, режим и условия содержания заключенных (1930–1956 гг), Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Караганда, 30 с.
- Ермекбаев Т., (1989), Қарлаг сұлбасы, Лениншіл жас, 2 тамыз.
- Жумасултанова Г.А., (1999), Политические репрессии в условиях тоталитарного режима (20-е – начало 50-х годов): Автореф. дисс....канд.ист.наук, Караганда, - 32 с.
- Козыбаев М.К., (1990), Новое мышление и некоторые проблемы истории хозяйства в республиках Средней Азии и Казахстана: опыт и проблемы.- Алма-Ата: Арлан, -С. 9-27
- Кузнецова Е.В., (1988), *Страх*, Индустриальная Караганда, 20-22 декабря (2003), Прошлое, которое нельзя забыть, Взгляд, Караганда, 29 октября.
- Кукушкина А.Р., (2001), История создания и функционирования Акмолинского лагеря жен «изменников Родины» (30-40-е гг. XX века), Караганда, 28 с.
- Кульбаев Т., (1991), Депортация: необъявленная война народу, Алма-Ата, 274 с.
- Попов Ю., (1990), «Враги народа» из нурынских степей, Индустриальная Караганда, 7 июня
- Тасымбеков А., (1997), “Мың өліп, мың тірілген”, *Қазақ әдебиеті*, 1997 ж. 27 мамыр
- Шаймуханов С.Д., (2000), Политические репрессии в Казахстане (30-40-е – начало 50-х гг.), Караганда, 180 с.
- Шаймуханов Д.А., Шаймуханова С.Д., (1997), *Қарлаг*, Караганда, 175 с.

Ыскаков Б., (1990), Жезқазған жеріндегі тамуқ немесе «Степлаг» пунктері,
Парасат, № 2, б. 21-25.